

С. О. Пультер

І. А. КОЧЕРГА – НАРОДЖЕНИЙ ДЛЯ ТЕАТРУ

І. А. Кочерга – письменник самобутнього таланту, поет і романтик за творчою манерою, гуманіст і філософ, глибоко закоханий у красу людини і мистецтва. Понад два десятиріччя прожив у Житомирі автор відомих творів драматургічної класики – «Алмазного жорна», «Свічиного весілля», «Майстрів часу». Саме в цьому місті розквітло його творче обдарування як драматурга і теоретика театрального мистецтва.

Народився Іван Антонович Кочерга 6 жовтня 1881 року в містечку Носівці на Чернігівщині в родині залізничного службовця. Через часті переїзди батьків малому Іванові довелося побачити різні куточки країни: екзотичну Середню Азію, чарівну природу Кавказу, краєвиди Полісся. В 1899 році він закінчує Чернігівську гімназію, а в 1903 році – юридичний факультет Київського університету. По закінченню повертається на службу до Чернігова.

Перша п'єса російською мовою «Пісня в келиху» з'явилася тоді, коли авторові було майже тридцять років. У творі уславлювалася краса, доброта, благородство, гуманізм. Ця романтична драма засвідчила насамперед про мистецький хист її творця: уміння будувати інтригуючий сюжет, виписувати масові сцени.

Справжнє зростання наступило в житомирський період творчості драматурга. До міста родина Кочерги переїхала на початку 1914 року. У Житомирі продовжуються творчі шукання письменника. Правда, вони були нелегкими і суперечливими. Вражає жанрова і стильова розмаїтість п'єс драматурга дореволюційного періоду. Це легка комедія-флірт «Цитата з книги Сіраха» (1914), в якій поєднуються романтичні постаті з реалістично виписаним середовищем, шаржі на «творчо» мислячу інтелігенцію – «Полювання на єдинорога» (1915), «Півгодини кохання» (1916), казково-символічна п'єса «Доктор Мус» (1917), історична драма «Вигнанець Вагнер»

(1919-1923) про особу інтелігента в революції 1848 р. і ставлення революції до мистецтва.

Відомо, що в передреволюційні роки Кочерга їздив до Петербурга влаштувати свої творчі справи. Але не маючи протекції впливових осіб, він так і не зміг домогтися постановки своїх п'єс у петербурзьких театрах і друкування їх у журналах (спробував навіть змінити прізвище на Кочергін).

Находив буремний 1917 рік. Нестримна фантазія житомирського казкаря сцени не могла наздогнати нестримний рух історичних подій. Майбутній автор «Майстрів часу» поступово переводив стрілки власного життя на нову добу. Він іде працювати в Робітничо-селянську інспекцію (РСІ) Житомира, займається підробітком у житомирських газетах і продовжує займатись драматургічною діяльністю.

В середині 20-х років з-під пера драматурга з'являється незакінчений кіносценарій з мелодраматичним сюжетом «Чотири скрипки» та п'єса «Викуп» (щось на зразок сучасного варіанту андерсенівської казки про гідке каченя). Проте п'єси Кочерги не могли дістати постійної прописки в театрах республіки. Репертком і режисери здебільшого відмовляли авторові через неактуальність тематики і надмір містики в його творах.

Викликала інтерес у глядачів і критики нова лірико-романтична комедія, написана українською мовою, «Фея гіркого мигдалю» (1925). Композитор В. Косенко, що теж жив у Житомирі, напише казково-ліричну музику до цієї драми. В ній автор чи не вперше робить спробу звернутися до історії рідного краю (відтворено побут жителів старого українського міста Ніжина за часів кріпацтва), а за сюжетом перегукується із «Попелюшкою» Ш. Перро. П'єса хоч і користувалась успіхом у кількох театрах республіки, проте, на думку багатьох тогочасних критиків, вважалася слабкою з ідейного боку: автор віддавав данину запізнілій романтиці (молодий поміщик-жених заради коханої звільняє десять сімей селян-кріпаків від висилки до Сибіру).

І. А. Кочерга досконало володів як російською, так і українською мовами, а щоденники і листи здебільшого писав російською мовою. Зміст

кожного твору обдумував у найдрібніших деталях. У процесі написання п'єси він «грав» її, перевіряв кожну репліку, кожен жест і рух на своєрідній домашній сцені, під яку відвів частину власного кабінету.

Особливо плідною в кінці 20-х років була діяльність І. А. Кочерги як театрального рецензента. Ось як він відгукнувся на балет «Червоний мак» Р. Глієра, показаний влітку 1929 року балетною трупкою Київського оперного театру: «Коротко кажучи, нічого подібного Житомир ще не бачив. Не бачив і не чув такого сполучення гострої, як перець, музики, чарівної пластики, вогневих фарб і карколомних рухів. Насамперед музика, що її написав Глієр, палка, часом солодка і ніжна, але скрізь надзвичайно виразна і драматична... Справжній революційний пафос звучить у цій барвистій виставі, переконує, кличе».

За ініціативи І. А. Кочерги в Житомирі було створено літературну групу ВУСППу, а 17 травня 1931 року в «Радянській Волині» з'явилась перша літературна сторінка, складена з творів місцевих початківців. Сердечне напутнє слово молоді написав її старший товариш і наставник Іван Антонович.

Прикладом активного вторгнення Кочерги в сучасне життя стали п'єси кінця 20-х – початку 30-х років. Це такі твори, як комедія «Натура і культура» (1927), комедія-феєрія «Марко в пеклі» (1928), цикл «Кооперативні п'єси» та інші. Особливе місце в творчому доробку поета займає антимілітаристська п'єса «Коли сурми заграють»: викрита філософія творців «чорного газу». Представник цих чорних сил цинічно заявляє, що винайдений ними газ «якщо і вбиває, то зовсім не чіпає майна». Хіба філософія творців «чорного газу» не перегукується із сучасними прихильниками «гуманності» нейтронної зброї?

У письменника посилюється бажання написати п'єсу на добре відомому історичному матеріалі. Поштовхом до створення монументально історичної п'єси «Алмазне жорно» (1927) стали дійсні документи про часи Коліївщини,

віднайдені І. Кочергою в житомирських архівах (історичні грамоти, слідчі записи). Потім у ремарці до п'єси буде сказано:

«Діється в Житомирі, 1768–1769 рр.». Хоч у п'єсі й наявні відхилення у хронології та у виведенні окремих персонажів, це аніскільки не порушує художньої правди твору. Драматург змалював у драмі не саме повстання, а його фінал – розправу шляхти над гайдамаками.

Ось що писав з приводу сюжетної основи твору сам автор у листі до знайомого харківського режисера В. Василька: «Я навмисне взяв не самий рух, змалювання якого не увіходило в моє завдання, а саме його епілог – розправу Стемпківського і др. з гайдамаками. Рух своїм часом був дуже короткий, до початку п'єси його вже було придушено, але грізні гіркоти цього грому ще де-не-де чути, і ось цей віддалений гуркіт і поряд його хмура тінь Кодні, де вже щербилися сокири на гайдамацький шлях, повинні утворити хмурий та грізний фон всієї драми... Я навіть хотів поставити підназву «Дорога в Кодню».

В основу сюжету драми взято побічний мотив шукання фамільного алмаза, який викрадено із замку княгині Вількомірської під час гайдамацького руху 1766 року. Ця художня деталь (помітна вона в інших творах драматурга) використана автором для розгортання складної і хвилюючої дії, сповненої глибокого соціального змісту.

Дія п'єси відбувається після придушення Коліївщини. На суді в Житомирі княгиня «обіцяє» зберегти життя тому із засуджених на смерть гайдамаків, хто розшукає і поверне безцінну коштовність. У пошуках алмазного жорна по курних дорогах України йде Стесья, наречена гайдамаки Василя Хмарного, якого засуджено до смертної кари в Кодні (село поблизу Житомира). Важким і небезпечним був її шлях, але дівчина повертається до Житомира своєчасно із відшуканим алмазом (20 днів було дано Стесі суддею Дубровським на відшук алмазного жорна). Та в місті її перестріває граф Ружинський, забирає алмаз, а дівчину садовить у підвал. Княгиня відмовляється від свого слова, а Василя відправляють на страту. У фіналі

автор п'єси зводить всіх героїв на житомирському майдані. Відпущена на волю Стеся божеволіє від безсилля врятувати життя коханого. Василеві по дорозі вдається втекти з-під варти. На вулицях міста переодягнений Василь розшукує Стесю. Коли ж він дізнається про злу підступність графа, то вбиває його млиновим жорном.

Весь твір пройнятий ненавистю уярмленого повсталого люду до польської шляхти. Глибокою вірою в світле майбутнє українського народу звучать слова Василя Хмарного, звернені до судді, що має передати його на страту коденському катові, регіментарю коронних військ Стемпковському: «Не тіште себе думкою, пане Дубровський, що ви чините суд над нами. Не суд – а розправу, бо не злочинців ви караєте, а весь народ, який відважився сказати, що він не бидло, а має вільну душу... Маєте сокиру, пане Дубровський, стинайте голови, стинайте, коли зможе стяти їх цілому народові. Але живий народ, і не вмере Україна, і не буде вам хлопом вільний, одважний народ!»

В сюжетних перипетіях п'єси символічний образ алмазного жорна набирає різного призначення. Він символ щастя для Стесі, оскільки з ним пов'язане звільнення коханого, влади і наруги над кріпаками в руках вельможної княгині і графа, людської гідності для єврейського мудреця Цвікловіца.

За твердженням самого Кочерги, «головна сценічна ідея – це протиставлення двох каменів: неоціненого, але цілком нікчемного панського алмазу і звичайного жорна, що символізує собою і працю, і помсту поневоленого народу, представниками якого є Хмарний і Скряга...»

Прем'єра «Алмазного жорна» відбулася у 1929 році. П'єсу поставив пересувний український драматичний театр під орудою Д. Гайдамаки. У рецензії на спектакль, опублікований у житомирській газеті «Робітник», відзначалося, що «глядачі сприйняли п'єсу з великим задоволенням. Після четвертої дії публіка і артисти влаштували авторів довгу, бурхливу овацію».

Написана більше півстоліття тому, драма витримала випробування часом. «Алмазне жорно» ставилось у багатьох театрах республіки. Твір став важливим етапом у творчому розвитку драматурга, як майстра історичної драми («Свіччине весілля», «Ярослав Мудрий»).

У проблемній п'єсі «Майстри часу» проникливий зір митця спрямований у майбутнє. Він розвінчує підвалини філософії фашизму. Адже твір з'явився в рік, коли гітлерівці, захопивши владу, зловісними колонами крокували берлінськими вулицями, зазіхаючи на світове панування. У п'єсі яскраво змальовано простих, самовідданих людей (машиніст Черевко, шофер Таратута, директор птахофабрики Ліда), які зуміли підкорити час для кращого життя. В автокоментарі до п'єси І. А. Кочерга писав, що всі образи мають узагальнююче значення і створені «з певним філософським і спеціальним навантаженням». Так механік Карфункель – виразник філософії фашизму, попередник гітлерівців, який марить повернути назад стрілку годинника історії. Його катастрофічна загибель символізує поразку реакції у боротьбі з передовим, прогресивним ладом. Граф Лундишев символізує «загибель поміщицького ладу», Юркевич – нестійкість інтелігента, що вагається «між героїчними поривами і прагненнями міщанського життя». Драматург любить обґрунтовувати різні деталі, речі – символи, життєві факти (в п'єсі-годинник, курка, час).

На всесоюзному конкурсі в Москві 1934 року п'єса «Майстри часу» здобула третє місце. З присудженням премії приходять визнання, успіх і слава до п'ятдесятидворічного Кочерги. Ще недавно мало кому знане ім'я скромного периферійного драматурга стало відоме на всю країну. П'єсами житомирського драматурга цікавляться театри Москви і Києва, Харкова і Дніпропетровська. Нова п'єса ставилась і за рубежем – у Берліні, Софії, Брно. Виходом автора «Майстрів часу» на всесоюзну театральну арену закінчився двадцятирічний житомирський період його життя. Наприкінці 1934 року він переїздить до Києва й повністю віддається творчій роботі...

Показово, що Іван Кочерга не забував про наш край. У тексти своїх творів воєнного періоду він вводив міста Житомирщини (Овруч, Бердичів), а риси характерів, звичаїв, побуту своїх героїв «списував» із життя поліщуків. Навіть після переїзду до Києва Кочерга не поривав творчих зв'язків з житомирянами. Разом з М. Рильським він пише Лібрето до опери Б. Лятошинського «Щорс». В 1948 році давній житомирський приятель Кочерги композитор Скорульський завершив оперу «Свіччине весілля».

Наш земляк, поет і перекладач Борис Тен разом із Кочергою переклав на українську мову комедію Шекспіра «Приборкання непокірної».

Вдячні житомирці на честь перебування Івана Кочерги назвали його іменем музично-драматичний театр, одну з міських вулиць, а на будинку по вулиці Михайлівській, де він працював у газеті «Радянська Волинь», встановлено меморіальну дошку. Все це гідна пам'ять і шана житомирян «майстрові часу», який ходив вулицями нашого міста, тут написав свої найкращі п'єси.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. *Драматург Іван Кочерга (до 100-річчя від дня народження): Методичні розробки і рекомендації (Підготували С. О. Пультер, В. С. Ричков). – Житомир, 1981.*
2. *Дробот П. М. Вивчення творчості Івана Кочерги. – К.: Радянська школа, 1961.*
3. *Журавський А. Майстри часу // Радянська Житомирщина. – 1980. – 31 серпня.*
4. *Журавський А. З історії «Свіччиного весілля» // Радянська Житомирщина. – 1981. – 30 серпня.*
5. *Кочерга Іван. Твори в трьох томах. – К.: Держлітвидав України, 1956.*
6. *Кудрицький Є. Іван Кочерга в Житомирі // Вітчизна, – 1963. – №6.*
7. *Кузякіна Н. Драматург Іван Кочерга. – К.: Радянський письменник, 1968.*
8. *Старинкевич Є. Драматургія І. Кочерги. – К.: Мистецтво, 1974.*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

- 1.Розкажіть про умови життя і навчання Івана Антоновича Кочерги.**
- 2.Доведіть, що справжнє зростання І. А. Кочерги як драматурга наступило в житомирський період його творчості.**
- 3.Які п'єси драматург написав у дореволюційний період?**
- 4.Назвіть першу п'єсу І. А. Кочерги, написану українською мовою.**